

Kötőhangok

Főnévi és melléknévi kötőhangok

A kötőhangok (más néven: előhangzók) arra szolgálnak, hogy a mássalhangzóra végződő szavakhoz gördülékenyebben tudjuk kapcsolni a toldalékokat. A kötőhangok egy része a töre jellemző (ezek történetileg tővéghangok, melyek a tövek szabad változatában lekoptak), másik részük a toldalékra jellemző. A főnevek kötőhangja túlnyomó részben középzárt (*o, ö, ě*), a mellézneveké pedig kevés kivétellel nyílt (*a, e*). Ezért tudjuk felhasználni a kötőhangot arra, hogy általa a főnévként is használt melléznevek főnévi és melléknévi jelentését megkülönböztessük. Pl. *okosak* (mn) – *az okosok* (fn); *gesztényések* (mn 'gesztenyével töltöttek') – *gesztényésék* (fn 'gesztenyeerdők'). (L. még a Függelékben.)

A helyhatározói *-n* mássalhangzóra végződő szóhoz mindig középzárt kötőhanggal csatlakozik (*-on/-ěn/-ön*): *asztalon, heggyěn, földěn*; magánhangzóra végződő főnévhez pedig mindig kötőhang nélkül, pl. *hajón, fán, tetěn, rézsún*.

A módhatározói *-n*-hez olyan erősen hozzátapadt az *a/e* kötőhang, hogy a magánhangzóra végződő melléznevekhez és melléknévi igenevekhez is ezzel együtt kapcsoljuk: *kěken, pirosan, szomorúan, keserűen, ragyogóan, érthetően* stb. (Csak néhány határozószóban rögzült az *-n* középzárt kötőhanggal, pl. *nagyon, régěn*; néhány melléknévi igenév pedig még ma is használható kötőhang nélkül, pl. *kérděn, merěn néz, hěn szeretett*.)

Példák a hely- és módhatározói szerep megkülönböztetésére:

Zölden szedték le a paradicsomot. (mn) A zölděn jól mutatnak a piros pöttyök. (fn)

Laposan dobta a labdát. (mn) A lapon megáll a víz. (fn)
Békésěn békésěn élnek az emberek.

-hatóak/-hetőek

Újabb fejlemény, hogy a *láthatóan, érhetően*, valamint a már régebben létrejött *hosszúak, könnyűek* forma mintájára terjed a *láthatóak, érhetőek* forma. (Eredetileg *láthatók, érhetőők*, hiszen a kiejthetőség végett nincs szükség kötőhangra.) Ezzel itt is szófaji

megkülönböztetési lehetőség kezdett kialakulni, mégpedig két irányban is: melléknévi értelemben használhatunk kötőhangot, de sem főnévi, sem igei értelemben nem:

A példák *érthetőek* (vagy *érhetőők*) 'világosak'. (melléknév)

A választhatók névjegyzéke... (főnév)

Esők várhatók. (Igei jelleg - az esőnek nem tulajdonsága, hogy várjuk vagy nem várjuk.)

Hibás tehát ez a mondat:

- o Az úrlapok a portán átvehetőek.

átvehetők (át lehet venni őket)

Még súlyosabb hiba, és sajnos divatként terjed, hogy az igekötő hátra kerülése ellenére is az előhangzós formát használják, pedig az igekötő elválása nyilvánvalóan mutatja az igei jelleget.

- o nem *érthetőek* meg

nem érthetők meg

A jelek arra mutatnak, hogy nem a finom megkülönböztetés válik általánossá, hanem rohamosan terjed az előhangzós változat minden szerepben. Már ilyeneket is hallani, látni:

- o státuszban *levőek*, hegyvidéken *lakóak*, *élők*

levők, lakók, élők

Így a már kialakult megkülönböztetés elvész, és csak egy fölösleges kötőhang, illetve magánhangzó-torlódás marad.

Igei és főnévi jelentésben soha ne használjunk kötőhangot! Ha nem ismerjük föl a szófaji jelleget, biztosabb, ha a hagyományos, kötőhang nélküli változatnál maradunk.

Ige és igenév elkülönülése a kötőhangok révén

A múlt időt egy vagy két *t*-vel jelöljük. Az egy *t*-t némely mássalhangzóhoz kötőhang nélkül is tudjuk csatlakoztatni. A múlt idő egyes szám harmadik személyű alakja általában megegyezik a múlt idejű melléknévi igenévvel. Egyes igék esetében azonban

szófaji elkülönülés jött létre a hosszabb és a rövidebb alakok között: Például egy térség, egy ország lehet *elmaradott*, de a jutalom, az ígért következmény *elmaradt*; a *túlhaladott* vagy *meghaladott* csak igenév, melléknév lehet, az *elhaladt*, *túlhaladt* viszont csakis ige.

Szóhasadás a kötőhang (a hosszabb alak) révén

Néhány több jelentésű igenél jelentésbeli megoszlás alakult ki a rövidebb és hosszabb ragozott alak között. Például a 'nekimegy, harcot kezd' jelentésű *támad* múlt idő egyes szám 3. személyben *támadott* alakú; így különítjük el a 'keletkezik, létrejön, születik' jelentésű *támad* igétől, mely harmadik személyben előhangzó nélküli, vagyis *támadt* alakú.

o A 10 kutya együtt *támadt*.

A 10 kutya együtt *támadott*.

Már majdnem *támadott*, mikor hirtelen *támadt* egy ötlete.

Ezzel szemben a *megettámad* múlt ideje inkább *megettámadott*, a *rátámad*-é pedig inkább *rátámadt*.

Hasonló a helyzet a *ragad* ige eltérő jelentéseiben is: a 'fog, kézbe vesz' jelentésben a hosszabb, kötőhangos *ragadott* változatot használjuk, a 'tapad, rakódik' jelentésben pedig a rövidebb alakot:

Kardot *ragadott*, ám a kard végleg a kezéhez *ragadt*.

A *téved* alaptő csak kötőhanggal, tehát *tévedett* formában szokásos, azonban igeikötős származékjaiban kizárólag a rövidebb múlt időt használjuk: *eltévedt*, *odatévedt*, *megettévedt*.

Másfajta eltérés mutatkozik az ikes és iktelen ragozása közös tövek esetében. Például a *tör* és a *török* igét múlt időben úgy különítjük el, hogy a tárgyas, cselekvő, iktelen *törnek* csak a rövid, kötőhang nélküli változatát használjuk: pl. *eltört egy poharat*, *kitört egy ablakot*, *betört valahová*, *összetört vmit*, *feltört egy diót* stb. Ezzel szemben a törtézésre utaló *török*, *eltörök*, *kitörök*, *összetörök*, *megettörök* igének a rövid múlt idő mellett előfordul a hosszabb, kötőhangos változata is: pl. *eltörött a méceses*, *kitört vagy kitörött a foga*, *összetört vagy összetörött a pohár*. Ezekben az esetekben a különbség csupán stíláriis: a hosszabb változat irodalmi, régies vagy

nyelvjárási ízt, hangulatot idéz fel. (De van, ahol csak az egyik lehetséges: pl. *kitört a háború.*) Hasonló a helyzet a *szólt – szólott*, *múlt – múltott*, *nyílt – nyílott* vagy a *telt – tellett* változatokkal is.

Zavarba ejtő alakok

Minden természetes nyelvben vannak rendszerbeli furcsaságok, szokatlanságok és hiányok is, mivel a nyelvek történeti és közösségi képződmények, tele kiszámíthatatlan tényezővel.

Többszörös jelölés

Hogyan is van a *tojássárgája* és a *tojásfehérje* főnevünk birtokos személyjeles alakja? Mivel ezekben az összetétel megőrizte az eredeti birtokos személyjelet, a további jelezés már elbizonytalaníthatja nyelvérzékünket. A cukrász különválasztja a feltört tojásokat. Az öt tojásnak nem a **sárgájája*, hanem a *sárgája* kerül a tésztába. A *fehérjeje* alak viszont elfogadható, ugyanis a *fehérje* mint főnév a tojástól független jelentésben is közhasználatú: a szerves vegyületek legfontosabb csoportját jelöljük vele. Szoktunk hallani és beszélni az emberi szervezet és az állati szervezet *fehérjéről*, illetve *fehérjéről* is.

Hanghiányos igetövek

Gyakran felmerülő kérdés, miként is van az *ízlik* ige – és a hasonló felépítésű igék – felszólító módja. Mivel a mindennapi közlésben alig van szükségünk rájuk, nem rögzödtek; előfordul azonban, hogy mégis képeznünk kell őket (egy-egy főmondatok igéi ugyanis a mellékmondatban kötelezően felszólító módú igealakat követelnek meg). – A *csukoljon* még csak-csak előfordul, az *ízljen* már szokatlanabb. A *vedlik* ige felszólító alakja viszont (a kétféle *e*-t meg nem különböztetők számára) megegyezne a *vedel* ige felszólító módjával: *vedeljen*. A *poroljon* és a *habozzon* alak is létezik, csak ezek nem a *porlik*, *habzik*, hanem a *porol*, illetve *habozik* igehez tartoznak. Ez azt mutatja, hogy nem a hangalak a szokatlan önmagában. Fontosabb a jelentés megkülönböztetése.

A *porlik*, *habzik*, *ízlik*, *vedlik*, *fénylik* stb. mind eredeti ikes igék (vö. az Ikes ragozás c. fejezettel!). Némelyik esetben az ikes ragozás megoldhatná a megkülönböztetést: a *porlik* felszólító alakja *poroljék* lenne, a *porol*-é pedig *poroljon*. A *habzik* és a *habozik* esetében viszont nem, mert mindkettő ikes.

A jelentések megkülönböztetése érdekében ragaszkodnánk a tö állandóságához, de így súlyos kiejtési nehézségekbe ütközünk: ekkor ugyanis a *porlik*nek **porljon*, a *vedlik*nek **vedljen*, a *habzik*nek pedig **habzzon* rövidebb formát kellene adnunk – hogy szembeállíthassuk őket a más jelentésű *poroljon*, *vedeljen*, *habozzon* felszólító alakokkal. A népnyelv helyenként úgy oldotta meg a nehézséget, hogy betoldott egy – egyébként fölösleges – *-d* (*-ód*-) képzőt: *csuklódjon*, *izledjen*, *vedledjen*.

Megoldás lehet a helyettesítők használata, a hiányzó alakok kikerülése. Ha azt akarjuk mondani: *úgy főzz majd, hogy nekem is *ízljen/izljen*, inkább másképpen fogalmazunk: pl. *úgy főzz, hogy nekem is ínyemre legyen / hogy (nekem is) a szám íze szerint legyen*; vagy: *az én ízlésem szerint főzz majd*.

Rendellenes alakok

Ige vagy melléknév a *szabad*?

o Az ellenzéki pártok szerint viszont fogadni se szabadott volna az orosz elnököt.

fogadni sem lett volna szabad

A *szabad* eredetileg melléknév, tehát csak jelző vagy névszói (névszói-igei) állítmány lehetne, pl. *szabad madár*; a *választás szabad, szabadok vagyunk*. Egy ideje – valószínűleg a *kell* hatására – igeszerűen is toldalékolódik: megkapja a mód- és időjeleket: *szabadott, szabadjon, szabadna*. Választékosabb azonban a régebbi, szabályos megoldás:

szabad volt, legyen szabad, szabad lenne/volna.

Elvonás

síkosságmentesít: előbb hozta létre a hivatali körülményeskedés a *síkosság|mentesítés* összetett szót, majd ezt visszaigésítették a képző elvonásával. Egyszerűbben: *jégtelenít, felszór*.

Hasonló a **végtörleszt:** elvonás a *végtörlesztés* 'végső törlesztés' szóból, a *fénymásol* a *fénymásolás, fénymásolat* jelentéstömörítő összetételből. Ezek szervesetlen képződmények.

Egy-két ilyen szabálytalan szó még nem veszélyezteti a nyelvi rendszert, de nem ajánlatos őket szaporítani.

Lehetne, de nincs

Az egyes alapszavakból és toldalékokból a formai és jelentésbeli szabályok ismeretében sokféle származékot alkothatunk, de a felhasználói szabadságnak gátat vet a nyelvszokás.

- o Ilyen időben sokkal *gyakrabban* az asztmás rohamok.
gyakoribbak

A melléknévi alak a *gyakori*, ennek fokozása: *gyakoribb*, többes számban *gyakoribbak*. Éppenséggel lehetne itt is hangkivetés, de a nyelvszokás szerint **nincs**.

- o Mindjárt kiderül, mennyire viseli meg a magyar *ismertségeket* a hírnév.

ismert/közismert embereket, hírességeket

Bár dicsérendő, hogy a műsorvezető magyar szóval akarta helyettesíteni a *celeb* vagy *sztár* szót, az *ismertség* szónak azonban ilyen jelentése nincs. Létezik még az *ismeretség* szó, de az is mást jelent.

- o A térképen a kullancsfertőzöttség *elterjedettsége* látható.

Ahogy van *előrehaladott*, lehetne *elterjedett* is, de nincs, csak *elterjedt*.

Bár jogunk van szavakat alkotni, a már létező, rögzült, szabályos megoldásoké az elsőbbség.

Idegen szavak

Főlöszleges idegen szavak

Mindig vettünk át más népektől szavakat. Különbőséget kell tenni **idegen szó** és **jövevényzó** között. A határt nem könnyű meghúzni. Nézetünk szerint az **olyan szót lehet jövevénynek nevezni, amelyen már csak szakember tudja fölfedezni az idegen eredetet, elemzéssel.**

Kölcsönzésnek is szokták nevezni az idegen szavak átvételét. Mondhatnánk: helyes, de a kölcsönzött tárgyat vissza szokás adni, ha már nincs szükség rá. Nincs szükség az olyan idegen szavakra – akármilyen régóta ismerjük is őket –, amelyek meglévő magyar szót (vagy szavakat) szorítanak ki. Például

aspektus: szempont, nézőpont

attitűd: magatartás, hozzáállás

dialógus: párbeszéd

kooperáció: együttműködés

neutrális: semleges

tradíció: hagyomány

prevenció: megelőzés

direktíva: irányelv

Sok idegen szónak hol ez, hol az a magyar szó felel meg:

demonstráció: tüntetés / bemutatás, szemléltetés stb.

információ: adat, tájékoztatás, hír, eligazítás, ismeret, tudás stb.

light: világos; könnyű, könnyed, gyenge, enyhe, zsírszegény, cukorszegény, alkoholszegény stb.

fantasztikus: csodálatos, varázslatos, bámulatos, elképesztő, nagyszerű, felülmúlhatatlan stb.

korrekt: pontos, helyes, egyenes, tisztességes, rendes, igazságos stb.

kommunikáció: beszéd, párbeszéd, közlés, megnyilatkozás, kapcsolat, érintkezés, eszmecsere stb.

Ne legyünk restek megkeresni a szövegünkbe illő magyar szót!

Visszaidegenítés

Mostanában sok olyan idegen szó visszajön a divatba, amelyeket előzőleg már sikeresen kiszorított a magyar megfelelőjük, pl.

kontraktus = szerződés

fotó = fénykép

koncert = hangverseny

agrárium = mezőgazdaság

medicina = gyógyszer, orvosság

szektor = részleg, terület, ágazat

Angolosítás

Sokszor régóta használatos idegen szavakat ugyanazzal a jelentéssel újra átvesznek angol kivitelben.

standard (német) – *sztenderd* (angol) – magyarul *szabvány*, *szokvány*, ha nyelvről van szó: *köznyelv*, *nyelvi norma*.

imázs (francia) – *imidzs* (angol). A francia még mindig jobban illeszkedik a magyarba, de van rá magyar szó is: *arculat*, *megjelenés*, *összkép*.

projektum (latin), *projekt* (német) – *prodzsekt* (angol); leginkább még *a projekt* illik a magyarba. Szükség lehet rá, mert több mint a *terv*, benne van a megvalósítás is. Időnként a *beruházás*, *fejlesztés*, *program* szóval helyettesíthető.

kommentár (lat.>ném.) – *komment* (angol) Használatuk némileg eltér: a *kommentár* általában 'magyarázat, hozzáfűzés', a *komment* szót pedig kifejezetten a netes hozzáfűzésekre használják. (Vö. a következő alfejezettel!)

**A latint és a németet megszoktuk,
hangkészletük is közelebb áll a miénkhez; ha
magyar szót nem találunk, még mindig jobb,
ha ezeknél maradunk.**

Újraátvétel más jelentéssel

Az idegen szavak gyakran sajátos jelentéssel honosodnak meg. Zavaró, ha később ugyanazt a szót az eredetinek másik jelentésével vagy más alakban újra átveszik. A forrásnyelvekben megvan az összefüggés a jelentések között, de ez magyarul nem érzékelhető. Az alábbi szavak nagy része már az első jelentésében is helyettesíthető magyar szóval, nem kellene még újabb jelentéssel is megterhelni őket.

misszió: a hittérítésre foglaldott le. A katonai beavatkozás, akár békefenntartás is, egészen más dolog.

kondíció: nálunk 'erőnlét'. Ebben a jelentésben már rövidítettük is: jó kondiban van, konditerem. A banknak üzleti feltételei legyenek, ne kondíciói!

adminisztráció: 'ügyintézés', de főleg a papírmunkát értjük rajta. Zavaró, hogy újabban hírműsorokban a kormányzatot, közigazgatást is gyakran adminisztrációnak nevezik (főként a külföldit, nyilván az idegen szöveg hatására).

kosztüm: 'angolos szabású kétrészes ruha'. Mivel van *jelmez* szavunk, ebben a jelentésben fölösleges és zavaró a *kosztüm* szó. *Kosztümös film* helyett mondjunk inkább *jelmezes filmet*!

reprezentatív: 'előkelő, mutatós, gazdag megjelenésű'. Egy terem, egy hölgy, egy rendezvény stb. lehet *reprezentatív*, a szakszervezet nem. A forrásszóban benne van a *képvisel* jelentés, a szakszervezetre ez vonatkozna, de leginkább a *többséget képviselő, hangadó* szakszervezeteket szokták így jelölni. (Elterjedt szakszóként is, pl. *reprezentatív minta, felmérés*.)

médiüm: a latinból származik ('közép'), ebből alakult a 'közvetítő' jelentés. Mi korábban 'szellemidéző, hipnotizálható személy' jelentéssel vettük át, ezért nem szerencsés a rádiót, televíziót, újságot *médiümnak* nevezni. A *média* viszont használható gyűjtőnévként az utóbbi három fogalomra. A többes számot nem érezzük benne, ezért egyes számú igét használunk mellette; de mivel eredetileg többes számú szó, értelmetlen hozzátenni a többesjelet: **médiák*. Ha külön-külön akarunk beszélni az egyes közlő eszközökről, legfeljebb médiaágaknak nevezhetjük őket, vagy fel kell sorolni, melyekre gondolunk.

riport: 'tudósítás'. Külföldi cégeknél angol hatásra így nevezik az üzleti beszámolót, jelentést.

interjú: 'sajtóbeszélgetés'. Újabban a munkahelyi felvételi beszélgetést is így nevezik. Ez a szó amúgy sem hangzik jól magyarul, kár lenne még szélesebb körre kiterjeszteni.

vízió: Annak van *víziója*, aki olyasmit lát, ami nincs. A politikusnak inkább *elképzelése, terve* legyen: a *vízió* nagyképi és egyben homályos is.

Idegen szó váltószó (szinonima) gyanánt

Sokszor a szóismétlés elkerülése végett váltogatják a magyar és idegen szavakat. A változatosság nem nagyobb érték az egyértelműségnél. Nem jó, ha ugyanazt a dolgot ugyanott – a szöveg összetartását rontva – hol így, hol úgy nevezik.

o Kellő mennyiségű *oltóanyagot* szereztek be, hogy mindenki hozzájusson a *vakcinához*.

Kellő mennyiségű *oltóanyagot* szereztek be, hogy mindenki hozzájusson az *oltáshoz*.

o Bomba robbant Damaszkuszban. A *detonációban* hat ember életét veszítette.

Bomba robbant Damaszkuszban. A robbanásban hat ember életét veszítette.

A *detonáció* a szó eredeti jelentése szerint a robbanás hangja.

Különösen fölösleges a magyar szó mellé odatenni az idegen megfelelőjét:

o Ki vannak téve a helyi, ~~a lokális~~ hideghatásnak.

Az idegen szó (zárójelben való) feltüntetése a magyar mellett esetleg akkor indokolt, ha új magyar szakszót akar valaki bevezetni, és pontosítani akarja: melyik nemzetközi szakszó helyett használja.

A nyelvújítók nem azért alkottak magyar szavakat, hogy sok váltószavunk legyen, hanem azért, hogy magyarul beszélhessünk!

Téves idegenszó-használat

Nevetségessé is válhat, aki – műveltnek akarván látszani – idegen szót használ, de összetéveszti a hasonló hangzásúakat.

Médiapéldák:

o London egy igazi nyüzsgő *propolisz*.

metropolisz, világváros

- o Michael Jackson ezen a felvételen még *energetikusan* táncol.
energikusan 'hevesen, lendületesen'

(Az *energetikus* az energiával foglalkozó szakember; az *energikus* pedig: erőteljes.)

- o Ez nem egy *anakronisztikus* ellentét?
antagonisztikus 'kibékíthetetlen'

(Az *anakronizmus*: időben oda nem illő dolog vagy állítás, időzavar; az *antagonizmus*: összeférhetlenség.)

- o Ennek a kérdésnek ez a *letargikus* pontja.
neuralgikus 'kényes'

(A *letargia* 'levertség, életuntság'.)

Aki a magyar szavakat részesíti előnyben, az nem követ el ilyen hibát.

Miért „csúnya”?

Minden nyelvnek saját hangzásvilága van. Ami az egyik nyelvben természetes, a másikban furcsa vagy „csúnya”, mert nem illik bele.

A magyar nyelv fő jellegzetessége a hangrend és az illeszkedés, sőt a hangrenden belül is vannak össze nem illő hangok. Bár vannak vegyes hangrendű szavaink is, nem mindegy, milyen hangok társulnak: az *i*, az *é* és a zárt *ë* jobban elviseli a mély hangok társaságát, mint a nyílt *e*, az *ö* és az *ü*. Nem szeretjük a mássalhangzó-torlódásokat, különösen szó, illetve szótag elején. Rövid, középzárt hang nem fordul elő szó végén – és bizonyára vannak még további, föl nem tárt sajátosságok.

Minél több szokatlan hangtársítás van egy szóban, annál zavaróbb.

struktúra = *szerkezet* – három mássalhangzóval kezdődik!

konstrukció = *felépítés, alkotás, szerkezet* – négy mássalhangzó egymás mellett!

stratégia: hármassalhangzótorlódás (vö. *struktúra*). Eredetileg 'haditerv', ma más területen is használják 'a cél eléréséhez vezető út, eljárás, mód, módszer', olykor 'munkaterv' értelemben.

konkrét: vegyes hangrendű, és mássalhangzó-torlódást is tartalmaz. Lehet *tárgyi, tényleges, valós, egyedi, megfogható, bizonyos, megtörtént, szemléltető, érzékelhető, adott* – a (konkrét) helyzettől függően, de sokszor egyszerűen elhagyható, mint a jelen mondatban.

büdzsé: a *dzs* idegen hang, az *é* pedig csak kivételesen fordul elő szó végén.

Magyarul: *költségvetés, pénzügyi terv, állampénztár.*

know-how: tisztá magyar hangokkal nem mondható ki, de minek is? Magyarul: *módszer, tudás, szakértelem.*

onláj, fáj, dizáj, lájk, pendráj, kombáj: Egyetlen magyar szó sem végződik *áj*+mássalhangzóra.

reneszánsz, széánsz: A forrás francia szavak (*séance, renaissance*) kiejtése *rönészánsz, széánsz.* A magyarba is egy fokkal jobban illenének így.

A szokatlan hangzású idegen szavakat a beszélt nyelvben, a népnyelvben bátrabban igazítják, változtatják: a *kombáj*-t a népnyelvben *kombán*nak vagy *kombáj*nak mondják, a *dauer* (tartós göndörítés) a nép ajkán – majd a köznyelvben is – *daj(j)er* lett; a *cigaretta* hangrendjét *cigerettára* igazították. A *meteorológia* még értelmiségiek beszédében is gyakran *meterológiának* hangzik, a *kommunista komunistának* vagy *komonistának*, a *kommunikáció* pedig *komunikációnak* vagy *komonikációnak*. A műveltség, az írásbeliség azonban gátolja az ilyen természetes folyamatokat.

Egy-egy esetben, ha nem tudunk jó magyar szót találni az idegen helyett, szabad utat kellene engednünk az elmagyarosodott formáknak.

Öszvérszavak

Ha átveszünk egy idegen szót, természetes, hogy magyarul ragozzuk, különben nem tudnánk használni. Gyakran magyar képzőt is teszünk az idegen tőhöz, vagy összeragasztjuk egy magyar szóval, így keletkeznek az öszvérszavak. Különösen a szabálytalanul képzett öszvérszavak csúnyák.

A *kapál, hajol* típusú igékből szabálytalan elvonás eredményeként jött létre külön az idegen szavakhoz az *-ál* és *-ol* képző, ráadásul magas hangrendű szavakhoz is ezeket a mély alakokat kapcsolják:

***debütál:** A franciában természetes, a magyarban azonban nem illik egymás mellé sem az *e* és az *ü*, sem az *ü* és az *á*. Van néhány lehetőség a szó helyettesítésére: föllép (először), kezd, bemutatkozik, színre lép, megjelenik, indul a pályán.

preferál: '(jobban) kedvel, választ, kedvez neki, előnyben részesít'.
Itt a szó eleji mássalhangzó-torlódás és a hangrendi törés adódik össze.

kreál: 'alkot, létrehoz, teremt, gyárt, csinál'.

regisztrál: 'feliratkozik' – teljesen fölösleges.

diszkreditál: 'hiteltelenít, lejárat'.

***gründol:** A német *gründen* 'alapít' magas hangrendű, a *Grund* 'alap' mély. Akár *grundol*, akár *gründöl* jobb lenne, de nincs rá szükség. Magyarul: *alapít, létrehoz*.

***becsekkol** 'bejelentkezik'. A *check* angol szóhoz elől egy igekötőt, hátul hangrendileg hozzá nem illő képzőt ragasztottak.

Az **-íroz** öszvérképző franciából németesített és magyar képzővel is megtoldott szavakból általánosodott. Pl. *servir* > *servieren* > *szervíroz*: 'felszolgál, tálal, terít'; *hazardíroz*, *frizíroz*, *gardíroz*. Ezek egy része már elavulttá vált. Néhány ilyen szakszó nehezen helyettesíthető, pl. *kasíroz*, *gravíroz*; de már a *políroz*-nak van magyar megfelelője: *fényez*, *simít*. A köznyelvben a *radíroz* maradt meg, ennek az egynek a helyettesítését nem érdemes erőltetni.¹

¹ Ezúttal csak e szavak hangzására és idegen eredetére térünk ki, stiláris és egyéb használati értékük eltéréseire nem.

Magyarítás

A nyelv használója egyben tulajdonosa is a nyelvnek. Ez azt jelenti, hogy felelős érte. Nemcsak azzal, hogy a jelenleg érvényes normákat betartja, hanem azzal is, hogy alkotó módon hozzájárul nyelvünknek saját törvényei szerint való fejlesztéséhez. Ilyen alkotó hozzájárulás az új fogalmak megnevezése. Egy időben a sportközvetítők sok sportszakszót találóan helyettesítettek magyar szóval – ezeket mostanában sajnos sokszor visszacserélik idegenre. A számítástechnikusok sok szakkifejezést ügyesen magyarítottak, sokat viszont meghagytak vagy rosszul fordítottak. Attól függ a siker, hogy annak, akihez először kerül a fogalom, van-e jó ötlete.

Elfogadhatók, sőt gazdagítják nyelvünket azok az idegen szavak, amelyek

1. olyan fogalmat jelölnek, amelyre nincs magyar szó;
2. hangzásban beleillenek a magyar nyelvbe.

Ilyen például a *net* (*inter-* előtag nélkül, hiszen más *net* nincs magyarul) és a *mobil*.

Az olyan szavakat azonban, amelyek nem hangzanak jól magyarul, lehetőleg próbáljuk meg magyar szóval helyettesíteni! Nem szolgálai lefordítva az idegen szót, hanem alkotó módon, magyarul gondolkodva, a magyar nyelv rendszeréből kiindulva kell elnevezni a fogalmat. A nagy nyelvújítók ezt tették. Most is vannak jó és kevésbé jó ötletek, például a *szomagyarito.hu* honlapon, de a javaslatokat inkább csak játéknak tekintik. A számítógépes nyelv is adott jó és kevésbé jó magyarításokat.

Attól is függ a siker, hogy a zavaró idegen szavakat felváltó új, magyar megfelelőket terjeszti-e a tömegtájékoztatás, a kereskedelem, illetve az adott szakma.

Módszerek

1. Először általában a tükörfordítás módszeréhez nyúlnak, azaz szóról szóra lefordítják az idegen kifejezés elemeit. Ez sokszor nem jó megoldás, mert a különböző népeknek más a gondolkodásmódjuk. Például a *workshop* fordításaként nagyon rossz fordítás lenne a *munkabolt szó, a *műhelymunka* vagy *munkatalálkozó* szó viszont elég kifejező. Rossz tükörfordítás a**

valós idő, valós idejű (>real time) – sajnos már széles körben használják. Ez magyarul *jelen idejű*, illetve *egyidejű*, *azonnali*. Értelmezhetetlen magyarul a Facebook nevű kapcsolatháló *idővonal* kifejezése is.

2. Képzettársítás. Hasonlóság, azaz legalább egy lényeges közös elem alapján alkalmazhatunk, átvihetünk meglévő szavakat új fogalmakra. Így lett pl. *zebra* a gyalogosátkelő, mert csíkos, a nagynyomású fazék *kukta*, mert segíti a szakács munkáját. Ezáltal többjelentésű szavak jönnek létre. Régebbi példák: az *ideg* eredetileg csak 'húr, kötőszíj, madzag' jelentésű volt, a *báb* szót is másodlagosan alkalmazták a rovar átmeneti állapotára.

3. Szóképzés. Élő képzőinkkel bárki tud szavakat alkotni; és alkotnak is: *mentés, palacsintázó, hajléktalan, emeltyű* stb. De a bátrabbak elavult vagy mesterséges képzőket is igénybe vehetnek, akár a nyelvújítók a következő szavakban: *adag, aggály, alap, csillagász, óvoda* stb.

4. Körülírás összetétellel vagy jelzős szerkezettel. A körülírás egyik fele idővel gyakran elmarad, a jelző magába szívja a jelzett szó tartalmát is (ún. jelentéstapadás). A *hűtőszekrény* helyett csak *hűtőt* mondunk, a *repülőgép* helyett *repülő-t*, *csabai kolbász* helyett *csabai-t*. Vagy éppen fordítva: a jelző, illetve az előtag marad el, pl. *esernyő* helyett *ernyő*, *fejkendő* helyett *kendő* stb.

5. Elvonás. A nyelvújítók gyakran visszabontották a csak képzett alakban létező szavakból a tövet, hol helyesen, hol tévesen. Így nyertük a *rom* szót a *romlik*ből, az *ima* főnevet az *imád* igéből. Ilyen ötlet a *rágcsa* a *snack* szó helyett². Hibás elvonás a *műt* ige a *mű|tét* összetett szóból, mégis használható, bevált szó lett.

6. Játékos szóalkotások: összevonás, csonkítás, szóvegyítés. A legújabb ilyen példa a *csalagút* (csatorna+alagút). A média fölkapta, így terjed, pedig kissé zavaró, mert a *csal* szót idézi föl. Hasonló ötletek: *matlap* (matrac-lap) 'polifoam'; *alkotár*

² szomagyarito.hu

(alkotástár) 'port-folio'; *áramlasztó*: 'generátor'³. Legalább ilyen meghökkentő lehetett a nyelvújítás idején az *anyag* (>anyag dolog), a *rovar* (>rovátkolt barom), a *zongora* (>zengő tambura) stb.

7. Régi szó vagy tájszó fölélesztése, új fogalomra való átvitele valamilyen tartalmi kapcsolat alapján. Például a *hanyag* szó a népnyelvben 'langyos' jelentésű volt. Az *alak* szónak a régi nyelvben 'báb, baba' vagy 'álarc' volt a jelentése. Egy új javaslat szerint az *orca* szót, amely az *arc* régies változata, föl lehetne használni a *smink* magyarítására; a *smink* így *orca*, a *sminkes* pedig *orcász* lenne.

8. Hang(ulat)festés. Rengeteg ilyen jellegű szavunk van: *dühöng*, *ődöng*, *robog*, *tesped* stb. Újabb a *punnyad* 'magába roskadva tétlenkedik'.

9. Értelmesítés (népetimológia). Létező magyar szóhoz igazítjuk az idegen szót. Így lett az *armarium* 'szekrény' szóból *almárium*, a *qara qatna* 'fekete madár' török kifejezésből *kárókatona*. Ez a módszer akkor szerencsés, ha a szó illik is a tartalomhoz, pl. *laptop*>*lapgép*.

10. Végső esetben akár írás szerint is kimondhatjuk az idegen szót (pl. *muffin* – *u*-val), vagy az eredeti kiejtéshez legközelebb eső magyar hangokkal mondjuk ki és írjuk is le: *maffin*, *kecsap*.

11. Betűszót minél kevesebbet használjunk! Egy betű számtalan szót jelölhet, csak a bennfentések tudják azonosítani. Például az *E* lehet *elektronikus*, *európai*, *energetikai* stb. Különösen ne betűzzünk idegen nyelven, például angolul. Kirívó példa a PhD *piécsdinek* olvasva, ebben ugyanis a *ph* a *filozófia* szót jelöli. – Nehézkesek a csupa mássalhangzóból álló rövidítések, mert csak segédmagánhangzóval lehet őket kimondani. Igen szerencsétlen például az *SMS* rövidítés: *esemes*, továbbképezve: *esemesesz*. Az ilyenekkel a rengeteg *e*-t szaporítjuk tovább. Elfogadhatóbbak az olyan rövidítések, amelyek szóként összeolvashatók, mint *NAV* (de vigyáznunk kell az esetleges értelmes formákra: a *KEFE* pl. a *FŐKEFE* nevében

³ A fejezet néhány szóalkotása A. G. egyetemistától származik.

elfogadható, de pl. keresztény fiatalok egyesülete nevéként nem ajánlható). Úgy is rövidíthetjük az elnevezéseket, hogy kiemeljük belőlük a legfontosabb szót vagy szavakat. Az *AIDS* a *szerzett immunhiányos tünetegyüttes* körülírás angol rövidítése; lehetett volna egyszerűen *immunvesztésnek* nevezni.

Az új szó megválasztásának szempontjai:

- 1. Kifejező legyen – azaz legyen mihez kapcsolni, első hallásra is bárki legalább sejtse, miről van szó.**
- 2. Toldalékolható, könnyedén használható legyen.**
- 3. Lehetőleg ne legyen sokkal hosszabb, mint a helyettesítendő idegen szó.**
- 4. Magyaros legyen a hangzása.**

Néhány példa a célszerű magyarításra

légkondicionálás: lég(hő)szabályzás, hűfű (hűtő-fűtő berendezés rövidítése) léghűtés (ha fűtéssel nincs összekötve), szellőztető
golf: tájlabda

fólia (átlátszó): hártya (műhártya); **alufólia:** ezüstpapír (régén így is mondtuk), esetleg alupapír

pendrive: dugtár, kulcstár (be kell dugni a kiképzett lyukba, mint egy kulcsot) – a tolltár kevésbé jó, mert nem a lényegét ragadja meg, és csak az első példányok voltak toll alakúak; (adat)szípacs⁴

file/fájl: munka (a munkát lehet megnyitni, szerkeszteni, menteni, nyomtatni, bezárni, munka az oldalbeállítás stb.; a file szó alatti összes utasítás illik hozzá)

cukkini: zöldsök

patisszon: csillagtök (rég, találó elnevezés, csak ki kellene írni az árura, és elterjedne)

grapefruit: citrancs – régi magyarítás, de nem terjedt el; lehetne kesernye is

muffin: kuglófka, (bátrabb ötlettel:) kelenc

skype: csevegő

szkenner: bemásoló – **szkennel:** bemásol

wellness: kellem (kellemfürdő, kellemhétvége, kellemszálló)

fitness: edzés, edzettség; **fitness-terem, fitness-center:** edzőterem, edzőpalota

⁴ Czakó Gábor szava

